

SZELESTEI N. L.
*Szent Anna kultusza
a kora újkori Magyarországon*

SZELESTEI N. L. *Élei*

Kísérleti jelleggel kezdtem kutatni Szent Anna Kárpát-medencei tiszteletét. Vajon mi volt a szerepe Jézus nagyanyjának a barokk kor lelkeségében? Speciálisan a nagyanyák tiszteletére számíthatott csak, vagy tágabban meghatározható csoportnak, esetleg minden kereszténynek kiemelt tiszteletére számíthatott? Legendája alapján ő az anyaságra vágyók, anyák és nagyanyák segítője.

Szent Anna nemcsak a Szűzanya édesanyja, hanem háromszoros tisztes özvegyként, Jézus Krisztus öreganyja, dajkája, a szentatyafiság matriarchája, és így a keresztény nagycsalád, nemzetség oltalmazója, a gyermekáldás patrónája is.¹

Kultusza rendkívül sokrétű. A középkor után Szűz Márián kívül csak neki alakultak ki búcsújáró kegyhelyei Magyarországon.² Templomainkban gyakori a képe,³ az Anna név kedveltsége folyamatos, elterjedt keddenkénti kiemelt tisztelete.

Középkorvégi magyar nyelvű kódexeink már tanúsítják tiszteletét. Legendája olvasható a *Teleki*-, *Érdy*- és *Debreceni kódex*ben, latinul Temesvári Pelbártnál is. Szekvenciáját és himnuszát a *Pozsonyi* és *Szegedi kódex* tartalmazza. Képi ábrázolásai közül a Mettercia (Szűz Mária gyermekével együtt édesanyja, Szent Anna ölében) szintén gyakori. Több kézműves mesterségnek volt patrónusa, a szegedi szabócéh által készített ereklyetartó máig fennmaradt. Érdekes vonás, hogy tisztelete gazdasági kérdésekben is megelőzi férjéét, Szent Joákimét. Szent Anna életének fontos eseményei legendája szerint kedden történtek: kedden született, kedden fogant, kedden szülte Máriát, kedden halt meg. Kedden bizonyos asszonyi munkák: szövés, fonás, varrás végzése tilos volt. Legendája végéről csupán egyetlen mondatot idézek Illyés András tolmácsolásában:

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport vezetője.

¹ BÁLINT Sándor, *Ünnepi kalendárium*, Bp., Szent István Társulat, 1977, II, 95.

² *Uo.*, 95–118.

³ A barokk korig jó európai áttekintés: Beda KLEINSCHMIDT, *Die heilige Anna: Ihre Verehrung in Geschichte, Kunst und Volkstum*, Düsseldorf, L. Schwann, 1930.

„Amiképpen a víz annyival tisztább, amennyivel a szép forráshoz közelebb merítették, úgy Szent Anna annyival nagyobb tisztasággal részesült a jóságos cselekedetekben, amennyivel közelebb volt a minden jóságos cselekedeteknek kútfejéhez, a Jézus Krisztushoz.”⁴

Bővelkedünk a Szent Annára vonatkozó újkori forrásokban. Szinte sohasem marad el a keddi tisztelet legendában alapozott eredetének elmondása, miszerint egy gazdag magyarországi ifjú, miután eltékozolta vagyonát, bűnbánatot tartva Compostellában Szent Jakab sírjánál kérdezte Jézust, melyik szent közbenjárását kérje. Megjelent neki Szent Jakab, aki a legenda szerint Szent Anna nem Szűz Máriától származó unokája volt, s azt a választ adta, hogy minden kedden égessen gyertyát Szent Anna képe előtt s mondjon el három *Miatyánkot* és három *Üdvözlégyet*. Gyakran kiaknázott eleme a legendának, hogy Szent Anna és Szent Joákim vagyonukat harmadolták (a templomnak, jótékonykodásra és saját célra), mintaszerű házaseletet éltek, továbbá, hogy sokáig csak vágyakoztak a gyermekáldásra. Az atyafiság-fogalom terjesztését táplálta, hogy a legenda szerint az apostolok egy része Szent Anna lányain keresztül nemcsak tanítványa, hanem atyjafia is Jézusnak.

Az eddig megjelent tanulmányoknak többsége az elérhető forrásoknak csak egy vékony rétegére támaszkodik. Középkori forrásokból ismert a misztikus gyertyagyújtásos felajánló ima, a *Szent Anna öt öröméhez*⁵ kapcsolt, jó halálért szóló kérésor, gyakori az *Üdvözlégy Mária* alapján készült *Szent Anna-imádság*,⁶

⁴ Idézi BÁLINT, *i. m.*, 98–99.

⁵ Leggyakrabban: 1. Isten szülőjének anyjává választása, 2. A fogantatás megjelentése, 3. Makula nélkül való szülés, 4. A gyermek felajánlása, 5. Mennyei vigasság.

⁶ *Lobkowitz-kódex (1514)*, s. a. r. REMÉNYI Andrea, Bp., Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1999 (Régi Magyar Kódexek, 22), 252: Idvezlégy Mária, malasztval teljes, Úr vagyon teveled, te malasztod legyen énelem. Te vagy áldott asszonyoknak kezette és áldott legyen te szentséges anyád, Szent Anna asszony, kitél születék te szentséges és istenes tested minden szeplő nélkül és fertelmesség nélkül nekenk. Ó édes Sziz Mária, tetőled kegyég születék az áldott Jézus Krisztus, Atyaistennek fia. Amen.

– *Lázár Zelma-kódex (XVI. század első negyede)*, s. a. r. N. ABÁFFY Csilla, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1992 (Régi Magyar Kódexek, 14), 105v–106r: *Ajtatos imádság az szentséges Anna asszonyról*. Üdvözlégy Mária, malaszttal teljes, Úr vagyon teveled, az te malasztod legyen énelem, áldott vagy te asszonyállatoknak közötté és áldott legyen az te anyád, Szent Anna asszony, kitől eredett bínnek szeplője nélkül, ki származtál ó bódogságos Sziz Mária, mert tetőled sziletött Jézus Krisztus, élő Istennek Fia, ki mindeneknek Úra és teremtője. Amen.

– PONGRÁCZ Eszter, *Arany korona*, Nagyszombat, 1719, 398: *Szent Anna asszonyinak üdvözléti*. Üdvözlégy Mária, malaszttal vagy teljes, Úr vagyon teveled, a te malasztod légyen énelem, áldott vagy te az asszonyi állatok között, és áldott a te anyád, akitől te minden bűn és maku-

elterjedté vált a virágszimbolikával teli *Hét üdvözlét Szent Annához*.⁷ A 17. századtól e középkorból származó szövegek felbukkannak a rekatolizáció megnövekvő igényeit kielégítő, népszerű imádságos könyvekben. A gyakran archaikus szövegek összehasonlító elemzése, összefüggéseik megállapítása elvégzendő feladat.

Szent Anna újkori, közép-európai tiszteletét erősítette a Habsburg-dinasztiához és a jezsuitákhoz kapcsolódása. 1678-ban Szent Anna ünnepnapján született meg Lipót császár és Eleonóra fiaként a már nagyon várt trónörökös. A bécsi Szent Anna templomban, amely 1573 óta a jezsuiták irányítása alatt állt, az uralkodópár védnökségével a gyermekáldás patrónája tiszteletére Szent Anna Társulat alakult. 1743-ban Mária Anna portugál királynő (I. Lipót lánya) Szent Anna kézereklyéjével ajándékozta meg a társulat anyatemplomát.

la nélkül származtál, szép Szűz Mária, és tetőled születék a Jézus Krisztus, élő Istennek szent Fia. Amen.

– *Uo.*, 399: *Szent Anna asszonyhoz imádság*. Üdvözlégy ó dicsőséges Szent Anna asszony, Szent Joákimmal és egész nemzetségeddel együtt teljes vagy malaszttal, az Úr áldása vagyon teveled: áldott vagy te az ótestamentomi asszonyi állatok között, és áldott a te méhednek gyümölcse Mária, a mi Urunk Jézus Krisztusnak szent anyja, kit te makula nélkül fogadtál és szültél. Kérlek téged, ó Szent Anna asszony, esedezzel a te szent nemzetségeddel érettem, szegény bűnösért, most és halálomnak óráján. Amen.

– CSÁKI Katalin, *Mennyei igyekezet*, Kolozsvár, 1767, 736: *Szent Anna asszonyról*. Üdvözlégy ó dicsőséges Szent Anna asszony, Szent Joákimmal és a te egész nemzetségeddel együtt teljes vagy malaszttal, az Úr áldása vagyon teveled, áldott vagy te az ótestamentomi asszonyállatok között, és áldott a te méhednek gyümölcse, Mária, a mi Urunk Jézus Krisztusnak szent Anyja, kit te makula nélkül fogadtál és szültél. Kérlek téged, ó Szent Anna asszony, esedezzel a te szent nemzetségeddel érettem, szegény bűnösért, most és halálomnak óráján. Amen.

⁷ Szent Anna hét öröme: 1. Máriát foganta, 2. Máriát méhében hordozta, 3. Máriát szülte és megpillantotta, 4. Máriát karjain hordozta és tejével táplálta, 5. Máriát a templomban Istennek bemutatva, 6. Máriát látta nehézkesen a világ Megváltójával, 7. A mennyi paradicsomban.

– A második örömről: II. Üdvözlégy jóillatú levendulavirág, ég színű kék színnel ékesített szerencsés Szent Anna asszony! Szívesen örvendek, midőn meggondolom, avagy kimondom szentséges nevedet. Kérlek téged azon öröm által, kit vallottál, midőn tiszta méhedben hordoztad a nemes Szűz Máriát, hogy engem megsegíts, és minden dolgaimat a te tiszteletedre s lelkem üdvösségére végezhessem, és engem mindennemű ínségből és szomorúságból megszabadíts, ó kegyes érdemű Szent Anna! Amen. *Miatyánk etc. Üdvözlégy Mária etc. (Az Isten mindenhatóságának tárháza [...]), Bécs, 1708, 52.)*

Magyarországon 11 barokk kori Szent Anna társulatot ismerünk,⁸ Knapp Éva *Pietás és literatúra* című könyvében ezek közül öt kiadványait sorolja fel.⁹

Alábbi áttekintésem során előnyben részesítem a magyar nyelvű forrásokat, de megjegyzem, hogy általában ott találjuk mögöttük a latin és német mintákat, és gyakran a szlovák hívek számára kiadott párhuzamos anyanyelvű szövegeket is. A forráscsoportokat műfajonként, fajtánként elkülönítve tárgyalom, kiemelve lényeges vonásukat. A Szent Anna-legendákra, különösen az 1711. évi, „régí írásokból summába foglaltatott” kéziratnak forrásaink közé helyezésére más alkalommal visszatérek.

Imakönyvek

Szabolt Ferenc jezsuita szerzetes állította össze a Szent Anna-tisztelet magyar nyelvű alapkönyvét *Az Isten mindenbatóságának tárbáza, azaz Szent Anna, a boldogságos Szűz Mária édesanyjának tiszteleti* címmel. A kötet Esterházy Pál nádor tá-

⁸ TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században: Források, formák, közvetítők*, Budapest, Osiris, 2001, 277.

⁹ KNAPP Éva, *Pietás és literatúra: Irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*, Budapest, Universitas, 2001 (Historia Litteraria, 9). Szent Anna társulatok kiadványai:

Lapszám	A társulat székhelye	A kiadványok leírása és 1800 előtti kiadásai
203	Kluknó	(SZABOLT Ferenc:) <i>Az Isten mindenbatóságának tárbáza, azaz Szent Anna, a boldogságos Szűz Mária édes anyjának tiszteleti</i> , Bécs, 1708. – Nagyszombat, 1708. – Nagyszombat, 1773. – Csíksomlyó, 1773.
207	Lesencetomaj	<i>Bulla Confraternitatis S. Annae [...]</i> , Anno 1754. H. n. (1754.)
208	Nagyemőke	<i>Szent Anna asszony és Szent Gyula [...] mártír gyülekezete</i> , Nagyszombat, 1750. RABCSEK Andreas, <i>Löbliche Bruderschaft</i> , Tyrnau, 1750. RABCSEK András, <i>Újbold vasárnapok</i> , Pozsony, 1756.
213	Nagyszombat, klarisszák	<i>A Jézus Krisztus Atyafiségének [...] kongregációja</i> , Nagyszombat, 1748.
232	Rudnok, premontreiek	<i>Keddre rendeltetett ájtatosság</i> , Kassa, 1751.
247		----- Evermodus BRAUNER, <i>Der aus einem wüsten Land [...] gepflanzte [...] Lust-Garten</i> , Kassa, 1754. <i>Krátke nyožení posobnosti a odpuustkov breterstva sv. Anny</i> , W Kossíách, 1766.

mogatásával jelent meg Bécsben, 1708-ban. „A kis könyvecskének kinyomtatására” okot az 1701-ben megalapított kluknói Szent Anna Társulat szolgáltatta. A mű (a nádor ösztönzésére) igyekezett Szent Anna tiszteletét az egész országban megújítani és elterjeszteni. A 18. században a műnek folytonos megvásárolhatóságot biztosított a nagyszombati nyomda, amely évente kiadott katalógusában így kínálta a kötetet: Szent Anna, metszetekkel, 24 krajcárért.¹⁰ Ma mindössze két 18. századi nagyszombati kiadást ismerünk: egyik címlap nélküli, mely csak szedésében tér el a bécsi, 1708. évi kiadástól. A szakirodalom minden bizonyítás nélkül ezt is 1708-ban megjelentnek tartja.¹¹ A másik 1773-ból való. 1710-ben a közeli Sopronban bizonyára azért készült kéziratos másolat a kötetről, mert a közeli Bécsben és Nagyszombatban nem lehetett azt megvásárolni.¹² 1770-ben a nagyszombati nyomdai katalógus azt jelezte, hogy fogytán van a nyomdai készlet.¹³

A kiadványhoz mellékelte 14 metszettel a szakirodalom bőségesen foglalkozott, néha az 1773. évi nagyszombati kiadás metszetsora alapján,¹⁴ jöllehet az 1708. évi bécsi kiadás minden metszete megvan. A művet 1773-ban csekély változtatással, metszetek nélkül a csíksomlyói nyomda is kiadta, búcsújegyzé-

¹⁰ *Catalogus librorum, qui in Academica Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu typographia anno 1743 [1758, 1770] reperiuntur*, p. 18, [21]. Az 1770. évi könyvajánlóban csillag jelzi, hogy már nincs belőle sok példány.

¹¹ A bécsi impresszumú kiadásból van címlapos példány Esztergomban (Bibliotéka, Inc. Hung. III. 49.), az OSZK-ban (RMK I 1743/b.) és a Budapesti Egyetemi Könyvtárban (RMK I 435/III.); nagyszombati címlap nélküli példány lelőhelye: BEK RMK I 439a. A BEK bécsi kiadású példányában a kötet végén Sztripszky Hiador 1937. II. 25-én kelt ceruzás bejegyzése olvasható a kötet hiányairól és az EK nagyszombati kiadásának példányával történt összevetésről. [NB. A nagyszombati kiadás datálásáról semmit sem mond Sztripszky.] – A kiadvány metszeteiről: RIDOVICS Anna, *Az Isten Mindenhatóságának Tárháza, 1*, *Ars Hungarica*, 1997, 1–2, 247–254; UÓ, „*Az emberi váltásnak kúcsa*” – *Egy barokk kori Mettercia-ábrázolás ikonográfiai típusáról = Omnis creatura significans: Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*, szerk. TÜSKÉS Anna, Bp., CentrArt Egyesület, 2009, 199–204; HARIS Andrea, „*et Deo consecrat*”: *A Mária-felajánlás ikonográfiája és a térszentkúti templom oltárképe = Uo.*, 205–212.

¹² *Az Isten mindenhatóságának tárháza [...]*. Leíratott Sopronban F. I. által 1710. Esztendőben. Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár, 10a. EE. 11.

¹³ Az OSZK-ban az 1743., 1758. és 1770. évi *Catalogus librorum, qui in Academica Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu typographia anno [...] reperiuntur* nézhető meg. (Jelzetek: OB 63.345; 210.502; 504.555.)

¹⁴ Az 1773. évi kiadás OSZK-példányának jelzete: M 319.198.

kében közölve a kolozsvári klarisszák templomában 1770-ben alakult Szent Anna Társulat búcsúengedélyeit.¹⁵ 19. századi kiadások is léteznek.¹⁶

Az Isten mindenhatóságának tárháza címmel ellátott mű négy fejezete közül kettőnek német forrását sikerült azonosítanom, ezzel Szabolt Ferenc jezsuita atya szerepe (e két fejezetet illetően mindenképpen) fordítóvá szűkült, a miráculumok gondos dokumentálását sem ő készítette. A kiadvány metszet- és szövegmegfelelései kétségtelenül kiemelt figyelmet érdemelnek, a kultusz lényeges elemeit jelenítik meg e szövegekhez kapcsolódó képi ábrázolások.

A kötet I. része az officium, óránként 18 soros, epikus jellegű versekkel, majd litánia, bőséges imádságválogatás, Szent Anna öt öröme, hét üdvözlete. Valamennyi ima ebben a sorrendben és megfogalmazásban szerepel Szabolt forrásában, az *Anna-Büchelben*, ám a magyar nyelvi hagyományok, korábbi fordulatok, szövegek beépültek a magyar változatba.¹⁷ A *Hét üdvözlet* előtt ezt olvashatjuk: „A *Lelki paradicsom kertecske* nevű könyvből vétetett, mely nyomtatott 1658. esztendőben.”¹⁸ (A műből nem maradt ránk példány, a 2. üdvözlet szövegét az 7. sz. jegyzetben idéztem.) II. rész: kilenc keddre elmélkedések és imádságok (57–160). III. rész: kulcs Isten mindenhatóságának tárházához (161–210). Az élen álló kluknói leírás kivételével fordítás az *Anna-Büchelből*. A IV. rész (211–354) tartalma: a Szent Anna Kongregáció búcsúi, Szűz Mária ünnepei leírásokkal, imádságokkal, néhol himnuszokkal, énekekkel.

A kötet 14 metszetéből kilenc a kilenced által¹⁹ is központba állított életeseemények megjelenítése. Elmélkedések, imák és képek szoros kapcsolatban állnak egymással. „Kilenc szép elmélkedések [...] Szent Anna életéből, kinek is

¹⁵ *Az Isten mindenhatóságának tárháza, azaz Szent Anna, a Boldogságos Szűz Mária édesanyjának tisztelési*, Csíksomlyó, 1770. – A kolozsvári apácákról, a Szent Anna Társulat alapításáról: BENEDEK FIDÉL, *Szent Klára nyomában: Az egykori ferences nővérek története*, Kolozsvár, 1947 (Kolozsvári ferencesek kétszáz éve, 1725–1945, 4), 16.

¹⁶ Ismert kiadások: Buda, 1817; Esztergom, 1824. A mű 20. századi használatáról példa: PÉTER LÁSZLÓ, *Anna néni imakönyve*, Kortárs, 2009/12, 62–65.

¹⁷ Összehasonlító elemzéssel bizonyára több 20. században gyűjtött archaikus imánk előzményét ismerhetjük fel újkori kiadványokban, kéziratokban.

¹⁸ Az említett kiadványt nem ismerjük. Az imasort nem tartalmazza sem az 1675-ből ismert *Liliom Kertecske* című kötet (RMK I 1186), sem a Baranyi Pálnak tulajdonított, 1700-ban megjelent *Lelki paradicsom* (RMK I 1572).

¹⁹ A Szent Anna-kilenced témái: 1. Boldog házasságban, 2. A jó gazda harmadolja vagyonát (alamizsnaosztás), 3. Magtalanágban látomása a Szeplőtelen Fogantatásról, 4. Mária születése, 5. Mária tanítása, 6. A hároméves Mária felajánlása a templomban, 7. Mária eljegyzése Józseffel, 8. Szent Anna özvegyiségben (özvegyek és árvák támogatója: Mettercia), 9. Halála (a jó halál segítője).

formáját vagy leábrázolását [...] képek írásában is előadom.” Szent Ignác-i elvek szerinti „Gondold meg, mintha szemeiddel látnád [...]. Ez a kép, avagy Szent Annának a leábrázolása a gazdagoknak tanúságért, a szegényeknek vigasztalásért adatik eleikbe [...]” A terjedelmes elmélkedések közt részletes leírások bőven akadnak. Például az ötödik keddi elmélkedés a gyermekek különböző életkoraiban való neveléséről, a szülői felelősségről. A kilencedet különféle rendű és szükségben lévő emberek számára összeállított, halálfélelem elleni imák és tanácsok zárják.

A *Bibliában* egyáltalán nem említett Szent Anna élettörténetét Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatásával együtt több forrásban olvashatjuk, magyar nyelven is. Martin Cochem népszerű, Jézus életét tartalmazó művét²⁰ Újfalusi Judit cseh nyelvről fordította magyarra, *Makula nélkül való tükör* címmel (első kiadás: Nagyszombat, 1712).²¹ A népszerű olvasmány kezdő fejezeteiben (1–10. és 47. rész) fontos szereplő Szent Anna, a fordításban több helyen felsejlenek imádságos könyveink szövegfordulatai. Nyelvi hasonlóságok szinte törvényszerűek, miként a képi ábrázolások motívum-összefüggései is, a szövegek számítógépes kutatása bizonyára segít majd tisztázni az azonosságokat. A budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött Szent Anna legenda 1711-ből származó szép másolata szintén Cochem műve alapján készült. A két klarissza fordítás eltérő,²² az utóbbi címiratában szereplő „régí írásokból summába foglaltatott” kifejezés korábbi szövegek felhasználására utalhat.

A Szent Anna kultusz terjedésével párhuzamosan (középkori örökségre támaszkodva) egyre gyakrabban vannak jelen általános imakönyvekben is Szent Annáról imák, litánia, officium, énekek. Az *Officium Rákócziánium* első ismert kiadásában már ott találjuk Szent Anna officiumát.²³ Az 1675 óta sokszor kiadott

²⁰ Martin Cochem *Leben Christje* először 1677-ben jelent meg, aztán többféle változatban sok kiadása volt.

²¹ ÚJFALUSI Judit, *Makula nélkül való tükör, mely az üdvözítő Jézus Krisztusnak és szent szüleinek életét, úgy keserves kányszerűségét és halálát adja elé [...] cseh nyelvből [...] fordítottatott*, Nagyszombat, 1712, 4r, 536 l. A fordításról és a középkori nyelvemlék-szövegek fordításba épüléséről (Lauf Judit kutatási eredményeit bedolgozva): KOVÁCS Eszter, *A Makula nélkül való tükör cseh forrásai*, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 9).

²² *Szent Anna asszonyának, az Isten Fia nagynanyjának szentséges élete, régi írásokból summába foglaltatott, anni M. DCCXI*. Kézirattári jelzete: A 14(2).

²³ KNAPP, *Pietas...*, i. m., 33. A jezsuita kiadványba bizonyára az ekkor már a bécsi Szent Anna Társulat megalakításával (1694) párhuzamosan került be az officium. *Officium Rákócziánium, avagy külömbféle ájtatosságok [...]*, Kassa, Akad., 1767, 327–336: Magyarul, az

*Liliom kertecské*ben szerepel Szent Anna asszony olvasója, koronája, litániája és több Szent Annához szóló, valószínűleg középkori eredetű imaszöveg. Gyakran előfordulnak a Szent Anna életének eseményeihez kapcsolt, Örülj boldogságos Szent Anna asszonyom, Örülj édes Szent Anna asszonyom, Örülj szerelmes asszonyom [...] fordulattal kezdődő könyörgések. A Csáki Katalin által közölt *Üdvözlégy*ben Krisztus atyafisága és a Szeplőtelen Fogantatás együtt van jelen.²⁴ Pongrácz Eszter *Arany koronájának* (1719)²⁵ Szent Annához szóló rövid üdvözléteit is litánia követi. Az általános imakönyvek többségében jelen van Szent Anna, alakja egyre gyakrabban aprónyomatványokon is feltűnik.

Keczer István Sándor 1738-ban Szent Anna ájtatossági kötetet dedikált Forgách Mária nagyszombati klarissza apácának, bizonyára az apáca bátyjának, Forgách Pál prépostnak a költségén.²⁶ A nyomtatvány elején lévő metszeten Szent Anna olvasni tanítja Szűz Máriát. A Rómában tanult Forgách 1740 körül Szent Anna házában tanulmányozására utazott Lorettóba, s később váradi, majd váci püspökként támogatta Szent Anna kultuszának előmozdítását. A kötet a *Szent Anna litánia* előtt *Szent Annának öt kiváltképpen való ajándéki* címmel áll könyörgéssor a boldog halálért.

Az imakönyvekben gyakran szereplő, de külön szentképeken is terjesztett metszetek leggyakoribb Szent Anna-képe a 18. században a Szent Anna olvasni tanítja Máriát. A nagyszombati nyomda latinul vagy németül imát és életrajzot tartalmazó szentképsorának mind az öt kiadásából maradt ránk példány. A szakirodalom már húsznál több 18. századi Szent Anna szentképet közölt.

Imakönyv katekizmusbeli tanítással

Kókai Benedek pálos szerzetes Vácon adta ki *Krisztus atyafiságának könyvét*, melyhez már a 18. század második felének szokása szerint népének csatlakoznak.²⁷ (A kötetet a 19. században sokszor kiadták.) A hétköznapiokra ren-

imaórák himnuszai egystrófásak. A litániákat követő Más imádságok... a népszerű *Liliomkert* című imakönyv imádságának variánsa.

²⁴ CSÁKI Katalin, *Mennyei igyekezet*, Kolozsvár, Akad., 1767, 736–737: Szent Anna asszonyról.

²⁵ A nagyszombati 1765. évi kiadást használtam.

²⁶ *Szent Anna asszonyhoz Jézus Krisztusnak nagyanyjához, Isten-szülő Szűznek legméltóbb Anyjához való ájtatosság*, Nagyszombat, 1738. Forgách Pál címere a címlap verzóján látható.

²⁷ KÓKAI Benedek, *Kristus atyafiságának könyve*, melyben az imádság közt tanítanak a hívek a minden-napi, hét-béli, és esztendő-béli kötelességekre, lelki tudományra, sz. erköltsökre,

delt szándék-tételek között keddnél nem szerepel Szent Anna. Krisztus atyafiainak felsorolásában természetesen előfordul. A szentmise imádságainál tiltja offertoriumkor, úrfölmutatáskor és áldozáskor a rózsafüzérezést. Ezután a hét napjait veszi sorra: hétfő a Szentlélek Istené, kedd Szent Annáé, szerda Nepomuki Szent Jánosé és Páduai Szent Antalé, csütörtök az Oltáriszentségé, péntek a keresztúté és Kortonai Szent Margité, szombat Szűz Máriáé. A 400 lapos kötet tömör, 14 lapos fejezete (199–213) jól átgondolt Szent Anna kilencedet tartalmaz *Szent Annához kilenc keddre vagy hétre elosztott ábítatosság* címmel. Minden alkalom három egymással összekapcsolt részre osztott: *Isten akarátja* [tanítás], *Fohászkodás*, *Imádság*. A kilenc kedd témája a hagyományt követi: Isten akarátának megvalósulása Szent Anna életében, ennek megvalósítani akarása, alkalmazása az imádkozó életében, majd segítségkérő imádkozás a szűkebben vett Krisztus atyafiságához (Jézus, Mária, József, Anna, Joákim). Szó esik itt (1) a házasságbeli békességes életről, szeretetről, megbecsülésről, a terhek közös viseléséről; (2) a felebaráti szeretetről, a szegények segítségéről; (3) a várakozások és szenvedések elviseléséről; (4) a lélek ügyeinek a test elé helyezéséről; (5) a gyermekek erkölcsi nevelésének fontosságáról; (6) a gyermekek és saját életük Istennek szolgálatába állításáról; (7) a tündér földi jóknak, a világi gazdagságnak lelkiképpen való elvetéséről, a szükségek és károk békességes elszenvetéséről, a hiúság elutasításáról; (8) a Jézussal és Máriával való társalkodásról; (9) és a halálról mint gyönyörűséges álomról.

Népelemek

Szent Annáról a középkortól kezdve folyamatosan léteznek magyar nyelvű népelemek. Középkori magyar nyelvű ének maradt ránk a klarisszáktól származó *Nádor-kódex*ben.²⁸ Kopcsányi Márton *A Szűz Mária élete* című kötetében önálló éneket is közöl Szent Joákimról és Szent Annáról.²⁹ Históriais ének típusú a *Pécsi énekeskönyv* Szűz Mária Szeplyötelen Fogantatásáról szóló éneke, amely az Illyés András által is előadott legendát, Joákim és Anna történetét mondja el

és jóságos tselekedetekre, öszve szedte K. B. Magyar Nemzetének lelki javára egynehány énekekkel, Vác, Ambró Ferenc, 1784.

²⁸ *Régi magyar költők tára, 1: Középkori magyar verseink*, szerk. HORVÁTH Cyrill, Bp., Akadémia, 1921², 148.

²⁹ *Régi magyar költők tára XVII. század, 7: Katolikus egyházi énekek 1608–1651*, kiad. HOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1974, nr. 22.

négysoros, tíz szótagos strófákban, aaaa rímekkel, krónikás formában.³⁰ A *Ká-joni-hymnarium* Szent Anna éneke (inc. Dicsíretes vagy Szent Anna asszony, Máriának anyja)³¹ kimaradt az RMKT XVII/15. kötetéből. Ez szintén históriás ének típusú, strófaformája háromsoros 10/6/11 szótagos, abb rímekkel. A harmadik históriás ének típusú Szent Anna ének officiumának egyik himnusza, amely óránként három szabályos Balassi-strófából áll (6/6/7 – 6/6/7 – 6/6/7 szótag, aab, ccb, ddb rímekkel).³² A másik officium-himnusz óránként egyetlen négysoros, hat-hat szótagú sorból áll, abab rímekkel.³³ A Szege-di-féle *Cantus catholicus*-ben található éneket³⁴ Holl Béla a mettercia-ábrázolásokat követő énekek nevezi. Ötsoros, 8/5/8/4/8 szótagú, ababb rímekkel szerkesztett strófáinak 2. és 4. sorai egymástól eltérő refrének, a strófa utolsó sorát az előénekes nyomán ismételték meg.³⁵ 18. századi kéziratok énekeskönyveinkben, a század második felében ún. aprónyomtatványokon is egyre több a Szent Anna-ének.³⁶

Prédikációk

A 18. században a Szent Annáról szóló prédikációk is a keresztény élet melletti mozgósítás hatásos eszközeivé váltak. Csúzy Zsigmond jól megírt, különösebb érzelem nélküli beszédében még nem érzékeljük a társulatok általi támogatottságot,³⁷ Padányi Biró Márton 1729-ben, 1730-ban és 1732-ben elmondott, egymással összefüggő beszédeiben bibliai szimbólumok kibontásával dicséri és

³⁰ *Régi magyar költők tára XVII. század, 15/A: Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek): Szövegek*, kiad. STOLL Béla, Bp., Argumentum–Akadémiai, 1992, nr. 406. (A továbbiakban RMKT XVII/15/A); *Régi magyar költők tára XVII. század, 15/B: Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek): Jegyzetek*, írta HOLL Béla, Bp., Akadémiai–Argumentum, 1992, 383. (A továbbiakban RMKT XVII/15/B).

³¹ RMKT XVII/15/B, 130.

³² *Az Isten mindenhatóságának...*, i. m., 5. skk. E kötet alapján másutt is gyakori.

³³ Például az *Officium Rákócziánium, avagy különféle ájtatosságok [...]* (Kassa, 1767) Szent Anna officiumában (pp. 327–336).

³⁴ RMKT XVII/15/A, nr. 483.

³⁵ RMKT XVII/15/B, 449.

³⁶ *Császár Ferenc-ék.*, 246; *Egervári ék.*, 251, 253; *Herchl-ék.*, 161, 162; *Varsányi ék.*, 93, 95, 96; *Wücssey-ék.*, 6, 226, 232, 233, 234; *Dóri ék.*, 12; *Paksi-ék.*, 527, 528; *Bozói-kézirat*, 467; *Szentmihályi-ék.*, 394, 395(2x). – Az aprónyomtatványok énekeinek számbavétele is folyik.

³⁷ CSÚZY Zsigmond, *Zengedező sípszó [...]*, Pozsony, Royer, 1723, 294–299.

öszöntözi a veszprémi Szent Anna kápolna körül kibontakozó hitéletet, Szent Annát állítva középpontba.³⁸

Evermodus Brauner premontrei szerzetesnek a rudnoki Szent Anna Társaság megalakulása napján, Szent Fülöp és Jakab apostolok ünnepén, május elsején elmondott német nyelvű barokk beszéde 1754-ben Kassán jelent meg.³⁹ A prédikációban a fa-szimbolikát következetesen érvényesíti: bibliai, ókori és humanista szerzők idézésével biztatja a jelenlévőket, közben a májusfa állítás hagyományára is épít. Két textusból indul ki: „Ne nyugtalankodjék szívetek” és „A műveletlen földet a gyönyörök kertjévé tették”. A Lust-Gartenben⁴⁰ szét-nézve (az alkalomhoz illően) veszi sorra a május-fákat: a sokgyümölcsű diófa Fülöp apostolt, az indiai csodafa Jakab apostolt,⁴¹ a pálmafa Szent Annát jelképezi; aztán következnek Szent Anna újonnan létesített kertjében szerepet vállaló, fákkal jellemzett vezetők: a patrónus Csáky Miklós prímás (cédrusfa); a rektor Csáky Antal főispán (ciprusfa); az első asszisztens Wiczey[!] József királyi tanácsos (babérfafa); a vicerektor Semsey Pál, volt alispán (tölgyfa); a második asszisztens Kelcz Zsigmond, volt alispán (platánfa); a titkár Tiszta Pál, vármegyei jegyző (eperfa); a szónok rendtársa Sauberer András jászói premontrei prépost, aki nemrég a jászói templomot újjáépíttette (narancsfa), majd a tagok, akik szép mandulást alkotnak. A május elsejei alkalom, a társaság első gyűlése és beiratkozási napja, a tavaszi zsongás és a díszes, nagyszámú társaság szemre-

³⁸ PADÁNYI BIRÓ Márton, *Ünnepnapokon [...] mondatott külömb-külobmféle sok szép prédikációk*, Győr, Streibig, 1761, 510, 527, 539.

³⁹ Evermodus BRAUNER, *Der aus einem wüsten Land jetzt gepflanzte und mit Edlen Bäumen besetzte Esther 7.7. Lust-Garten Ezechiel 36.35. Oder die zu Ehre Gottes und Trost-Frommer Seelen aufgerichte Bruderschaft unter dem Schutz der Heiligen Mutter Annae vorgestellt [...] am ersten Einschreib-Tag [...] nächst Rudnock*, Kassa, Akad., 1754. – A művet említi KNAPP, *Pietas...*, i. m., 247, kiemelve (p. 70) hogy Brauner rendje határát átlépve mondta e prédikációt. Talán mindez csak formai lehet, és nemcsak azért, mert a rudnoki kegyhely a jászói apátság szomszédságában található, hanem Sauberer András szepesi prépostnak a társaság felállításában játszott szerepe miatt is. (A Szent Anna tiszteletére szentelt kegytemplomot 1751-ben a jászói prépostság építtette a rudnoki berekben, az egykori csoda helyszínén.)

⁴⁰ A mű címében szereplő Baumgarten szó a magyarországi lelkiségi irodalomban is elterjedt volt: Martin Cochem *Der grosse Baum-Garten* című, nőknek szóló imakönyve megjelent 1741-ben Budán, majd másutt is. Magyar címek: BARANYI Pál, *Lelki Paradicsom, mely sokféle kertekből összehuzdetett tápláló gyümölcsfákkal, gyönyörködtető virágokkal, elevenítő orosságokkal [...] béültetett*, H. n., 1700, Nagyszombat, 1720; Johann Arndt *Paradicsom kertecskéje* Bé Máttyás fordításában (Nürnberg, 1724).

⁴¹ Az ifjabb Jakab apostolt (és Fülöpöt) legendájuk összekapcsolja a tavaszi zöldág-kultusszal, a májusfaállítással.

vételezése után megismétli az *Ezekiel könyvéből* vett jövendöléstextust a szónok: az elpusztult föld gyönyörök kertjévé alakulásáról.

1765-ben jelent meg Pesten Ladáry József losonci plébános beszédes című prédikációja (*Belső keserűségnek s külső gyötrelmeknek hathatós orvoslása*),⁴² amelyet az 1759-ben felszentelt kékkői Szent Anna várkapornában mondott el. A szép prédikáció meggyőzően mutatja be, hogy a belső keserűséget „sem panaszolkodás, sem akárminémű mulatság, sem társolkodás meg nem enyhíti, le nem csillapítja”, de a külső gyötrelmek ellen sem segít az emberi erő, hatalom és bölcsesség, hanem csak az Úr színe előtt való megjelenés.

[Szent Anna és Joákim] szentül éltek, de magtalanságban; böjtölésekben, imádságban, alamizsnálkodásban folytatták az napokat, de magtalanságban; jószágokat háromfelé osztották, egyikét templomnak, másikat szegényeknek ajándékozták, csak harmadikjával táplálták életjüket, de magtalan, és ugyan hús esztendeig magtalan életjüket.

Anna „egeket zörgető buzgó imádsági által kapott vigaszt. Nem megoldás „nyájas beszélgetésekben, éjjeli s nappali játékokban, ételben, italban, komédiáknak szemlélésiben, minden kigondolható multságokban [...] eltemetni [...] a szívbeli fájalmakat”, miként ezt történelmi példákkal illusztrálja Ladáry, prédikációja végén imával fordulva a védszenthez.⁴³

Társulati könyvek

A fentebb ismertetett források jelentős része a Szent Anna társulatok tagjainak buzgóságát igyekezett serkenteni, hatásosan. Érezhetően túlterjedt hatásuk a társulatokon, amelyek száma nőtt. A kongregációba történő belépéskor (miként ez más társulatok esetében is szokásos volt) felvételi lapot töltöttek ki. Ismerjük a nagyszombati Szent Anna Társulat 1746-ban nyomtatott felvételi lapját.⁴⁴

⁴² LADÁRY József, *Belső keserűségnek s külső gyötrelmeknek hathatós orvoslása, melyet dicsőséges Szent Anna asszonynak mindnyájunkat oktató példájából [...] Balassa Pál [...] kékkői várának dicsőesen felépített templomában [...] hallgatóinak eleibe terjesztett*, Pest, Eitzenberger, 1765.

⁴³ A prédikációban jól kivehetően követi Ladáry Szent Anna kilencedét, annak követésére szólítva. Kövesd Szent Annát: 1. Házasságban, 2. Isteni és felebaráti szeretetben, 3. A hosszú várakozásban és szenvedésben, 4. A testi szépségnek megvetésében és a léleknek többre becsülésében, 5. A gyermeknevelésben, 6. A gyermekek Istennek ajánlásában, 7. A tündér földi jóknak megvetésében, 8. Özvegyiségben, 9. A boldog halál kívánásában.

⁴⁴ SOÓS Sándor, *A nagyszombati Szent Anna-kongregáció 1746-os felvételi lapja*, Magyar Sion, 2012/1, 37–51.

A nyomtatványra belépéskor felírták a tag nevét, halálakor a hozzátartozók a halál dátumával juttatták vissza a társulatnak. A Szent Annát ábrázoló rézmetszeten kívül tartalmazza a felajánló imát, rövid reguláját és búcsújegyzékét.

1748-ban szintén a nagyszombati klarisszák Szent Anna Társulatának füzeteként jelent meg *A Jézus Kristus Atyafiságának, úgymint az makula nélkül fogantatott Szűz Mária anyjának, Szent Anna asszonyának, congregatioja* című kétleves kiadvány,⁴⁵ melynek címelevelén rézmetszet (Mária Anna karján, a felhőkön Szentháromság, a metszet alsó részében az ember Jézus, Mária és Anna oltalmába ajánlásának szövege. A verzón áll a cím, majd a regulák és búcsúengedélyek következnek, a negyedik lapon alul van a nyomdai impresszum és a bejegyzés, hogy a nyomtatványt „D. Martinus Mathuska Korosiensis” 1765. július 26-án kapta, s hely kihagyással annak közlése, hogy a tag holta után a halál dátumának feljegyzésével vissza kell küldeni a társulatnak.

1749-ben Rabcsek András nagyemőkei plébános Szent Anna és Szent Gyula ereklyéjének tiszteletéhez alapított Szent Anna és Szent Gyula Társaságot, amelyet pápai jóváhagyás erősített meg. 1750-ben magyarul és németül adott ki erről nyolcadrét alakú, metszettel kísért füzetet, melyben közli az engedélyeket, a társasági regulákat és búcsúalkalmakat.⁴⁶ Nemcsak az imák fontosak, nemcsak a misén való részvétel, hanem a szegények befogadása és a haragosok közti békeszerzés is, továbbá „igen szükséges dolog” a gyermekek és alattvalók isteni félelemben való tartása és keresztény erkölcsökben való nevelése.

A Sauberer András jászói prépost ösztönzésére Rudnokon 1751-ben kiváltságlevelét megszerző Szent Anna Társulat kiadványában (*Keddre rendeltetett ájtatosság*⁴⁷ hivatalos iratainak, kiváltságainak, búcsúengedélyeinek, rendtartásának közlése után jönnek az imák (beiratás napján mondandó felajánló imádság, a keddi gyertyagyújtáskor mondandó ima és töredelem, ima az Atyához, Fiúhoz, Szentlélekhez, majd az Atyafisághoz (Jézushoz, Máriához, Józsefhez, Joákimhoz, Annához, Szent Anna asszony öt öröméről (Szabolt Ferenc imakönyvből), imák, majd officium és litánia Szent Annáról, VI. Sándor 1494-ben adott búcsúengedélye bűnbánati és úrvételi imákkal, majd a tisztítóűzben szenvedőkért a hét napjaira szóló imafüzér Jézus Vérének hétszeri kiontásáról, Szent Józsefhez imádságok, fohászok és litánia a boldog kimúlásért, végül és néhány ima és litánia Nepomuki Szent Jánoshoz.

⁴⁵ KNAPP, *Pietas...*, i. m., 213.

⁴⁶ A Knapp Éva által is említett Szent Anna társulati könyvekről ld. a 8. sz. jegyzetet.

⁴⁷ *Keddre rendeltetett ájtatosság, avagy diicsőséges Szent Anna asszony tisztelete alatt [...] Rudnokon [...] Szent Anna templomában felállított társaság*, Kassa, 1751.

A Szabolt Ferenc által összeállított Szent Anna könyv metszetei és más 18. századi metszetek,⁴⁸ továbbá falfestményeken és képeken lévő ábrázolások számbevétele és a szöveges emlékekkel való összevetése még elvégzendő feladat.

* * *

Előadásomban Szent Anna kultuszának írásos emlékeit (imádságok, prédikációk, népénekek, társulatok) vizsgáltam. A források „helye” és a belőlük kihallható mondandó alapján Szent Anna követendő példát jelentett nemcsak a különféle állapotú nőknek (családban élők, özvegyek és apácák), hanem minden rendű és rangú kereszténynek; különösen a családok számára jelentett eligazítást.

A Szent Anna életpéldájához kapcsolt mondandót (amint láttuk) többször újrafogalmazták, például az imádságok elé helyezett tanításban, prédikációkban, kilencedében és a tiszteletére alapított társulatokban, alakja folyamatosan és minden keresztény számára életigazodási pontként szolgált.

⁴⁸ A tanulmány megírásához használt írásos forrásokban huszonnégy 18. századi Magyarországon forgalmazott metszet fordult elő, ezekből Szilárdfy Zoltán, Knapp Éva, Tüskés Gábor, Ridovics Anna és Haris Andrea 16-ot különféle helyeken közöltek, némelyik képnek több közlése is van. Készülő Szent Anna-kötetünkben a terjesztésre szánt képi ábrázolásokat az írott emlékek szövegközlése mellé helyezzük.